

TANZİMAT VE YÖNETİMDE MODERNLEŞME

PROF. DR. BİLÂL ERYILMAZ

işaret

Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme

Bilâl Eryılmaz

İşaret Yayınları, İstanbul 2017, Sayfa: 272, ISBN: 978-975-350-012-8

Emine ÇELİKKUT*

Eseri kaleme alan Bilâl Eryılmaz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Profesör olarak görev yapmaktadır. Yazarın, Kamu Yönetiminin çeşitli alanlarında kitapları, makaleleri, ansiklopedi maddeleri, sempozyum bildirileri bulunmaktadır.

Tanıtacağımız eser 272 sayfadan müteşekkil olup içindekiler, önsöz, giriş, iki bölüm, sonuç, ekler, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır. Eserin ana temasını imparatorluğun en sancılı ve olaylı dönemindeki idari gelişme olgusu oluşturmaktadır. Kalın karton kapaktan meydana gelen eserin ön kapağında bürokratların Osmanlı modernleşme sürecindeki çalışmalarını canlandıran bir resim bulunmaktadır. Arka kapakta ise Tanzimat'ın üzerinden yüz seksen yıl geçmesine rağmen hala gündem konusu olabildiği ve bu konudaki fikirlerin kısaca genel değerlendirmesi yapılmıştır.

Eryılmaz'ın, "Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme" ismini verdiği eser genel itibarıyla Sultan III. Selim döneminde başlatılan ve 19. yüzyılın ortalarına dek süren Osmanlı modernitesinin idari, siyasi, hukuki alandaki getirilerini incelemektedir. Eser, önsöz ve girişin ardından iki ana kısımdan

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Emine.celkkut@gmail.com

oluşmaktadır. Birinci kısım “Devlet Yönetiminde Yeniden Yapılanma İhtiyacı” başlığı ile isimlendirilmiştir. Burada genel itibarıyla Tanzimat’tan önce Osmanlı Devleti’nde meydana gelen yönetsel sorunlardan ve getirilen çözümlerden bahsetmektedir. İkinci kısımda ise “Tanzimat ve Devlet Yönetimi” başlığı ile Cumhuriyet döneminde dahi etkisini göstermiş olan köklü değişikliklerden söz edilmektedir. Sonuç kısmında ise bu iki ana başlık altında incelenmiş olan alt başlıklar değerlendirilmiştir. Ekler kısmında Tanzimat Fermanı’nın Halil İnalçık tarafından sadeleştirilmiş metni verilmiştir.

Yazar, devlet yönetiminde yeniden yapılanma ihtiyacı adını verdiği ana başlığı kronolojik bir bakış açısı izleyerek küçük alt başlıklar altında incelemiştir. İlk olarak Kanuni Sultan Süleyman devrinin, Osmanlı Devleti’nin en ihtişamlı dönemi olmasının yanı sıra aynı Sultan devrinde gerçekleşen gevşeme ve bozuluklardan bahsederek esere başlamıştır. Bu gevşemenin sebebini de gerçekleştirilen harplerin galibiyetle sonuçlanması neticesinde Osmanlı Devleti topraklarının genişlemesine bağlamaktadır. Bunun yanı sıra miri arazilerin devletin ileri gelenlerine mülk olarak verilmeye başlanmasıyla birlikte devlet arazilerinin vakıf toprağı haline gelmesi ve bu durumun devlet hazinesini zayıflattığını söylemektedir. Bu bozulmaları Yeniçeri Ocağının asker sayısının artması, rüşvetin artış göstermesi, devlet makamlarının yüksek fiyatlarla satılması, Osmanlı tebaasının mallına tecavüz edilmesi gibi durumlara bağlamaktadır. Devlet içerisinde tüm bozulmalara çözüm bulabilmek adına yöneticiler kadar ulemanın da risaleler kaleme aldığı da belirtmiştir. Yazar, risalelerde verilen örneklerden anlaşıldığı üzere bu sorunların muhatabı olarak padişahın görüldüğünü belirtmektedir.

III. Selim Dönemindeki Gelişmeler başlığı altında yazar, bozulmalara karşılık yapılan ıslahatların asker ve maliye konuları üzerinde toplandığını ve Sultanın bizzat bu konu da ferman çıkardığını, sonucunda da askeri alanda “Yeniçeri Ocağının” yanı sıra “Nizam-ı Cedid” ocağının kurulduğundan söz etmektedir. Eryılmaz, bu düzenlemelere ilave olarak eyaletlerde değişiklikler yapılarak yöneticilerin uzun süre aynı bölgede görev yapabileceği hususunun getirildiğinden bahsetmektedir.

Yazar, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin, Avrupa’nın üstünlüğünü kabul ettiğini ve bu sebepten dolayı Avrupa’ya daimi statü de elçilikler gönderildiğini söylemektedir. Ancak tüm bunlara rağmen III. Selim dönemi ıslahat çalışmalarının başarısızlıkla neticelendiği bilgisini de vurgulamaktadır.

Eryılmaz, III. Selim’in ardından tahta geçen Sultan II. Mahmut döneminde geleceğe iz bırakan önemli gelişmelerin gerçekleştirildiğinden söz etmektedir. Bu gelişmelerin en önemlilerinin Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılması, Sened-i İttifak’ın imzalanması, Bakanlıkların kurulması olarak belirtmiş ve bu konuları alt başlıklar çerçevesinde incelemiştir.

Sened-i İttifak başlığı ile, bazı bölgelerin devlete olan bağlılığı azalmış ve yöneticileri keyfi yönetim başlatmışlardı. Bu duruma son verebilmek adına İstanbul’da “Meşveret-i amme” toplantısının gerçekleştirildiğinden söz eden yazar, ve bu toplantının neticesi olarak Padişah ve Ayanların birbirine karşı sorumlu hale getirilmiş olduğundan bahsetmektedir. Yeniçerilerin Sonu başlığı altında ise, devletin ileri gelenlerinin “Eşkinci” adıyla bir teşkilat kurmaya karar vermiş olduklarından;

yeniçerilerin de bu teşkilata karşı çıkmayacaklarına dair söz verdiklerinden fakat buna rağmen Bâb-ı âli' yi bastıklarından bahsetmektedirler. Bu durum karşısında sabrı taşan Sultan'ın “Vak'a-i Hayriye” dediği olayla ocak'ı ortadan kaldırıldığından söz etmektedir. Bakanlıkların kurulması meselesi hakkında ise, Divanı- Hümayun'un yetkileri III. Selim'den itibaren Bâb-ı âli'ye aktarılmış ve böylece Bâb-ı âli'nin görevleri artmıştı. Sadrazam kapısının bu görevleri rahat bir şekilde yürütebilmesi için bakanlıklara ayrılması gerektiğinden bahseden yazar, bu nedenden dolayı Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti ve Evkaf Nezaretlerinin kurulduğunu söylemektedir. Böylece Sadrazamın işlerinin de hafifletilmiş olduğunu belirtmektedir.

Yazar, Osmanlı Devlet'inin kendine bağlı Mısır Eyaleti Valisi Mehmet Ali Paşa ile yaptığı savaşta mağlup olduğundan ve yanı sıra İskenderiye limanında Mısır Vali'sinin Osmanlı Devleti donanmasına el koyduğundan bununda devlet içerisinde heyecana sebebiyet verdiğinden bahsetmektedir. Eryılmaz, eserin ilk bölümüne son vermeden önce; ilk olarak İngiltere ile daha sonra diğer Avrupalı devletlerle yapılan ticari anlaşmaların yabancıların çıkarlarını arttırmak adına olduğunu söylemektedir. Ayrıca 1789 Fransız İhtilali'nin ardından gelişen Balkanlardaki milliyetçilik hareketi nedeniyle Avrupa Devletleri'nin baskı yapmaları Osmanlı Devleti'ni Tanzimat'a götüren nedenlerden birisi olduğunu vurgulamaktadır.

Kitabın ikinci kısmında ise gerçekleşen bozulmaların ve bu sorunları çözümlenebilmek adına yapılan ıslahatların ardından yazar, yine kronolojik bir yazım aşaması ile “Tanzimat ve Devlet Yönetimi” başlığı altında Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı içerikleri ve uygulanmaları gibi hususlardan bahsetmektedir. İlk olarak “nizamlama” anlamına gelen Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan Tanzimat'ın 3 Kasım 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayunu niteliğinde sunulduğundan söz etmektedir. Fermanı oluşturan esas hususlar ise vergi adaleti, askere alma şekilleri ve hizmet süresi, mal,can,namus güvenliği olarak belirtilmektedir.

Malı, canı, namusu emniyette olmayan şahsiyetlerin kötülüğe düşebileceklerinden keza tam tersi olarak kendini güvende hisseden şahsiyetlerin ise devlet ve memlekete faydalı olabilmek adına daha fazla çaba göstereceklerini belirten yazar, bu konulara ağırlık verilmesi gerektiğinin fermana vurgulandığını söylemiştir. Vergi adaleti konusunda ise, ferman verginin kişinin bütçesine göre toplanacağından ve bu toplanan paraların yasalarla korunacağından bahsetmektedir. Eryılmaz, askerlik konusunda ise, askerlik daimi halden süreli hale indirgenmiş olup böylece tarım ve ticaret uğraşlarının aksatılmayacağından, gereken zamanda ihtiyaç kadar asker alınmasıyla ilgili konuların vurgulandığından söz etmektedir.

Eryılmaz, Tanzimat'tan önce iltizam uygulanmaktaydı. İltizam, vergilerin toplanması anlamına gelmekteydi. Tanzimat'tan sonra ise iltizam kaldırılmış muhassıllık teşkilatı kurulmuştu. Muhassıllın görevi sadece vergi toplamak değil aynı zaman da Tanzimat'ı da gittiği yerlere anlatmaktı. Yazar, muhassıllık teşkilatı ile valinin üzerindeki yüklerinde hafifletildiğinden söz etmektedir.

Tanzimatçıların Batı kanunlarını uygulamakta tereddüt göstermediklerini belirtilmektedir. Ancak Osmanlı tebaasının Tanzimat'ın getirilerini hoşnutlukla karşılamadıklarından ve hatta “Frenk Usulü” olarak adlandırdıklarından söz etmektedir. Halkın, Tanzimat'ı istememelerinin sebeplerinin ise Müslümanların egemenliklerinin kısıtlanması, Elçiliklerin Osmanlı yönetiminde tesirli etki göstermelerinden, gayrimüslimlerin yoğun olduğu yerlerde çan çalınmasına izin verilmesi gibi durumlar olduğunu söylemektedir. Tanzimat'ın, Avrupalılara olumlu bir mesaj vermek amacını gütmekte olduğunu söyleyen yazar, Osmanlı ülkesi içerisindeki Hristiyan anasırların bu durumu olumlu karşıladığını belirtmektedir. Tanzimat'ın Müslimler ile Gayrimüslimlerin arasını açan bu sebepleri Mustafa Reşit Paşa'nın desteklediğini “... Biz medeniyetsiz hiçbir şey olamayız. O medeniyet de, sadece Avrupa'dan bize gelir..” sözleriyle vurgulamaktadır.

Müslümanlarla, Hristiyanların haklarını eşit seviyeye getirebilmek amacıyla Kırım Savaşı'nın ardından gerçekleştirilen barış antlaşması'nda Avrupalı Devletler baskı yapmaktaydılar. Bu duruma karşılık olarak Osmanlı Devleti de Tanzimat'ta yapılmış olan bir takım değişikliklerin devamı olarak 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Ferman'ını yayınlamıştır. Tanzimat konusunda çalışmış olan yazarlardan; Halil İnalçık, Enver Ziya Karal ve Eryılmaz'ın konu üzerinde birleştikleri hususlardan bir tanesi de Islahat Fermanının, Gülhane Hattı'nın genişletilmiş şekli olduğudur. Yazar, ayrıca Tanzimat Fermanı gibi Islahat Fermanının da Gayrimüslimlerin haklarını genişletmesinden dolayı Müslüman halkın bu fermana da tepki gösterdiğinden bahsetmektedir. Islahat Fermanı'nın, Hristiyan anasırların bağımsızlığı adına atılmış önemli bir adım olduğu üzerinde durmaktadır.

Yazarın belirttiği ilginç noktalardan birisi de Tanzimat Fermanını destekleyen Mustafa Reşit Paşa'nın Islahat Fermanını desteklemediği hatta tam aksi biçimde “*Hainler tarafından Avrupa'ya verilen bir tahrip aracı*” olarak adlandırdığını söylemektedir. Mustafa Reşit Paşa'nın bu şekilde davranış göstermesinin sebebinin ise değişimin aniden değil kademeli olarak gerçekleşmesi gerektiğine inanması olduğundan bahsetmektedir.

Eryılmaz, eserin devam eden sayfalarında Tanzimat'ın Padişah, Hükümet, Bürokrasi etkileri üzerinde durmuştur. Padişah, hususunda saraya kapanma ahvalinin terk edilmesi, bazı bölgelere seyahatlerin başlaması, siyasi konuların elçilerle görüşülmesi durumlarının ortaya çıktığından bahsetmektedir. Hükümet konusunda ise 1839-1876 yılları arasında 39 defa sadrazam değişikliğinden, 33 defa hariciye nazırı değişikliğinden, Mustafa Reşit Paşa'nın valilik, büyükelçilik, vezir-i azamlık gibi farklı görev değişikliklerinden söz etmektedir. Yazar, buradan çıkarılabilecek neticenin dönemin siyasi istikrarsızlığı olarak belirtmektedir. Bürokrasi hususunda da Tanzimat ve Islahat Fermanları ile köklü değişikliklerden bahsedilmektedir. Bunların; bakanlıkların kurulması (yürütme), meclislerin açılması (danışma) olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda yazar, Tanzimatçıların merkezîyetçi devlet yapısını ön gördüklerini bunun için eyaletlerdeki valilerin yetkilerinin kısıtlanıldığını açıklamıştır. Elçiliklerin,

yöneticilere baskı yapması ve bu baskıdan halkın etkilenmesi meselesini yazar Ziya Paşa'nın "... yine bundan dolayı zavallı halk, kendilerine vaki olan zulüm ve sitemler üzerine her ne zaman halinden şikayet etmek ve yardım istemek için hükümet kapısına gelip feryat eyledilerse, kapıyı kapalı veyahut basımlarını haklı buldular..." sözleriyle desteklemektedir.

Devlet içerisinde gerekli kanunları hazırlamak, davalara bakmak amacıyla 1838 yılında "Meclis-i Vâlâyı Âhkâm-ı Adliye'nin kurulduğundan bahsetmektedir. Yazar, Meclisin "yasama" -"yargı" olarak iki ana görevinden fakat yükünün hafifletilmesi adına "yasama" görevinin "Meclis-i Tanzimat"a aktarıldığından söz etmektedir. Fransa'nın da etkisi ve Genç Osmanların isteği üzerine "Şûrâ-yı Devlet yani Danıştay"ın da oluşturulduğunu söylemektedir.

Tanzimat Fermanının başlangıcında ülke taksimatının "eyalet", "sancak", "kaza", "karye" olduğundan bahseden yazar, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile "vilayet" kavramına geçildiğine ve vilayetlerin başında bulunan valilerin yetkilerinin arttırıldığını ve bunun "Eyalette meydana gelecek her türlü işin mercii, nazırı, devlet tarafından vekil-i mahsus ve muhatabı vali olup, eyaletin iyi ve kötü her işinden şahsen sorumludur..." 1858 yılında yayınlanan Talimatta bizzat belirtildiğini ifade etmektedir. Yazar fermana kadar şehir yönetiminden kadıların sorumlu olduğundan ancak Tanzimat'ın ilan edilmesiyle birlikte belediye teşkilatına aktarıldığını söylemektedir. Osmanlı mahallelerinin halkın dini mabetleri etrafında müteşekkil olduğundan ve mahallelerin yönetiminin mabetlerdeki imam yahut papazlar tarafından yapıldığını söyleyen yazar, Tanzimat'ın ilanı ile mahalle yönetimlerinin muhtarlar devredildiğini belirtmektedir.

Eryılmaz, her alanda olduğu gibi Tanzimat'ın hukuk konusundaki etkilerini de incelemiştir. Bu konu da Tanzimat'tan önce "Şeriat, Cemaat, Konsolosluk Mahkeme"lerinin var olduğundan; Tanzimat ile birlikte de "Ticaret ve Nizamiye Mahkeme"lerinin eklendiğini belirtmiştir. Ticaret Mahkemesinin 1847 yılında "Karma Ticaret Mahkemesine dönüştürüldüğünü, Nizamiye Mahkemesiyle de Şeriat ve Cemaat Mahkemelerinin yetkilerinin sınırlandırıldığından söz etmektedir.

Eserin sonuç kısmında ise yazar, Tanzimat ile geleneksel Osmanlı yönetim anlayışından, modern yönetim anlayışına geçileceğinin haberini verdiğiinden bahsetmektedir. Modernleşme sürecini hızlandıran ve diplomasiden gelen kişilerce hazırlanan Tanzimat'ın bireyi ön plana çıkardığından, halkın bu yenileşmeyi "Frenk Düzeni" olarak adlandırdığından, toplumsal bütünlüğü sağlayabilmek adına "Osmanlılık" kavramının kullanıldığından bahsetmektedir. Ancak yazar, önemli bir husus olarak bu yenileşme sürecinin halkın ekseriyetinde etkili olmadığından söz etmektedir. Hatta alınan "dış borçların" devleti "ıslahat"a değil, "ifsadat"a götürdüğünün üzerinde durmaktadır. Oysa Tanzimat'tan önce dış borç olgusunun devletin ayağına dolanmadığından ve tüm bunların yanı sıra Tanzimat ile birlikte Batı'nın üstün görülmeye başlanıldığından ve bunun milli gururu incittiğinden bahsetmektedir.

Yazar, Tanzimatçıların elbette eleştirilebileceklerinden ancak bu eleştirilerde hain diye adlandırarak kadar ağır ithamlarda bulunmaya gerek olmadığından ve hatta bu tarz ağır ithamların haksız yere söylenmiş olduğundan söz etmektedir. Batı etkisiyle Osmanlı bürokratları tarafından oluşturulmuş

olan Tanzimat ve Islahat Fermanlarını Osmanlı Modernleşmesini sağlayan reformlar olarak ifade etmektedir. Eryılmaz, son olarak Tanzimat Fermanının sadeleştirilmiş halini vererek eserini noktalandırmıştır.

Eserin tamamını okuduktan sonra kanaatimiz şudur ki, kitabın isminde geçtiği üzere eser sadece Tanzimat'ın yönetime getirmiş olduğu modernleşmeden değil, devletin her alanına sirayet etmiş yeniliklerden bahsetmektedir. Eserde dikkat çeken bir diğer husus ise Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat'ın uygulanmasını istediği kadar Islahat'ın uygulanmasını istemediğidir. Bunun yanında Tanzimat'ın yenileşme anlamında getirileri kadar bazı noktalarda devleti zaafa sürükleyen yönlerin de bulunduğu dile getirilmiştir. Bunlardan birisi modern anlamda dış borçlanma kavramının Tanzimat ile birlikte algılarımız arasına girmiş olmasıdır. Yazar bu durumu Osmanlı milli gururunun incitildiği şeklinde yorumlamıştır. Yazar, Osmanlı birlik ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla Avrupa'daki milliyetçilik anlayışına karşılık, "Osmanlılık" anlayışının geliştirilmesini ise Tanzimat'ın, getirileri arasında saymaktadır. Ancak bu uygulamanın toplumun her kesimine yansıtılmadığı da ayrı bir gerçeklik olarak gösterilmiştir. Tüm bu hususların ardından denilebilir ki, Tanzimat toplum için değil birey için uygulamaya konulmaya çalışılmıştır. Kısacası Tanzimat gelenekselciliği ortadan kaldırmak ve yerine modernleşmeyi getirmek uğruna atılmış mühim bir adım olarak Osmanlı tarihinde yerini almıştır. Yakınçağ çalışmalarına bu mühim katkılarından dolayı yazara müteşekkirimiz.